

# Iryna Woronczuk

---

## Спільні риси і шляхи розвитку одягу українських і польських селян XVI-XVII столітті : (методологічні та методичні засади і підходи)

---

Acta Polono-Ruthenica 1, 401-407

---

1996

Artykuł został zdigitalizowany i opracowany do udostępnienia w internecie przez Muzeum Historii Polski w ramach prac podejmowanych na rzecz zapewnienia otwartego, powszechnego i trwałego dostępu do polskiego dorobku naukowego i kulturalnego. Artykuł jest umieszczony w kolekcji cyfrowej [bazhum.muzhp.pl](http://bazhum.muzhp.pl), gromadzącej zawartość polskich czasopism humanistycznych i społecznych.

Tekst jest udostępniony do wykorzystania w ramach dozwolonego użytku.

Iryna Woronczuk  
Kijów

## Спільні риси і шляхи розвитку одягу українських і польських селян у XVI-XVII столітті (методологічні та методичні засади і підходи)

Чим більш віддаленою від нас є та чи інша епоха, тим важливішим постає застосування принципу цілісності при характеристиці її соціально-культурних уявлень і проявів. Проте культурологічні дослідження доби середньовіччя натикаються на значні труднощі. Одна з них - недостатня розробленість проблематики, особливо пов'язаної із соціально-культурними уявленнями і побутом селянства, що становило переважну більшість населення тогочасних країн.<sup>1</sup>

Одним із найважливіших елементів матеріальної культури, що свідчить про естетичні погляди і смаки того чи іншого народу, про його розуміння прекрасного та культуру побуту, є одяг.

Зазначимо, що мова піде не про національний костюм, який, на думку спеціалістів, складається на кінець XVIII ст., а про буденний селянський одяг.

З історії одягу існує певна історіографічна традиція як в Польщі, так і в Україні. Проте, на наш погляд, ряд важливих аспектів цього питання потребує переосмислення та перегляду попередніх висновків.

При цьому першорядного значення набирає вибір джерел. Найважливішими джерелами костюмологічних досліджень вважаються залишки одягу, що зберігаються в етнографічних та театральних музеях, а також твори образотворчого мистецтва, зокрема гравюра, портретний живопис, іконографія, скульптура.<sup>2</sup> Проте від розгляду-

<sup>1</sup> *История крестьянства в Европе*, т. 3, Москва 1986, с. 490.

<sup>2</sup> L. Turowicz, *Podstawowe wiadomości z dziejów ubioru*, Łódź 1957, с. 4; M. Gutkowska-Rychlewska, *Historia ubiorów*, Wrocław 1968, с. 170-375. J. Rozen-Przeworska, *Z zagadnień renesansowego ubioru ludowego*, „Polska Sztuka Ludowa”, 1953, nr 4, с. 257.

ваного періоду залишки селянського одягу не дійшли, бо тканина з рослинного волокна не зберігається більше 200 років, творів образотворчого мистецтва із зображенням селян дуже мало, до того ж, як зазначалось, художні твори не завжди мають достовірний характер. В зв'язку з цим хочемо звернути увагу на джерела документального характеру, які довгий час недооцінювались і яким відводилась роль допоміжного, тобто другорядного значення.<sup>3</sup> Зокрема, актові книги гродських і земських судів в XV-XVIII ст. дають можливість вивчати соціально-культурний організм тогочасного суспільства із середини, очима його діючих осіб та сучасників. Велику інформативність з історії селянського одягу подають різноманітні скарги шляхтичів, оповідання та свідчення возних і виживів про шляхетські напади та пограбування маєтків. В них подається перелік заграбованого селянського майна, в тому числі одягу, зазначаються назви різних його видів, тканин, оздоблення і навіть його вартість. Потрібно зазначити, що це не поодинокі повідомлення, а документи масового характеру.

В науковій літературі зазначалось, що феноменом феодального європейського суспільства було сформування протягом віків трьох напрямів культури: елітарної рицарсько-шляхетської, міщанської і селянської.<sup>4</sup> Й. Буршта вважає, що цей процес знайшов свій вияв також у формуванні трьох відмінних типів одягу середньовічного суспільства: шляхетського, міщанського і селянського, що було зовнішнім виразом і символом різних систем станово-класових вартостей.<sup>5</sup>

Не заперечуючи принципово проти цього процесу, потрібно зазначити, що стосовно розглядуваного періоду не можна його перебільшувати і абсолютизувати. Адже, всі ці верстви жили не ізольовано одна від одної, а у постійному контакті. Служиле українське боярство протягом XVI ст. могло потрапити (і потрапляло!) як до шляхетського, так і до селянського станів. Крім того, як підкреслював Я. Рутковський, кістяк міської людності постійно рекрутувався із сільського населення.<sup>6</sup> В джерелах частими є згадки

<sup>3</sup> L. Tyrowicz, *Podstawowe wiadomości...*, с. 4.

<sup>4</sup> J. Burszta, *Kultura ludowa - kultura narodowa*, Warszawa 1974, с. 241.

<sup>5</sup> J. Burszta, *Chłopskie źródła kultury*, Warszawa 1985, с. 54.

<sup>6</sup> J. Rutkowski, *Historia gospodarstwa Polski*, t. 1, Poznań 1947.

про купівлю селянами одягу на міських торгах і ярмаках, тобто в тих центрах, де купували одяг міщани і шляхта. Про зв'язок польських і українських селян з ринком свідчать як наукова література, так і джерела. Зокрема, мініатюри краківського писаря Балтазара Бегама<sup>7</sup> зображують селян, що відвідували міські лавки. Величезний актовий матеріал переконливо засвідчує зв'язок селян з місцевими центрами торгівлі. Для прикладу наведено скаргу від 21 травня 1563 р. про пограбування двох сатиївських селян Жданца Ярошевича і Сапунца Женчича під час повернення з Белевського торгу. У них було забрано збіжжя, яке вони не розпродали, гроші, а також предмети одягу: „однорядку людскую, опанчу..., боти, черевики, сермягу”, які вони купили, а також „сукмани”, „сермяги”, шапки, у які вони були вдягнені.<sup>8</sup>

Довгий час історія селянства розглядалась крізь призму вульгарно-класового підходу, результатом якого виробився однобокий погляд на селянство як на незаможну, злиденну верству. На думку Л. Голембівського, Я. Розен-Пшеворської, І. Турно та ін., селяни не користувались купованими імпортними тканинами, а також готовим одягом професійних кравців.<sup>9</sup> Вважається, що селяни найчастіше користувались саморобними бавовняними і вовняними тканинами, а якщо і купували, то тільки тканини низької якості. Аналогічної думки дотримуються і українські дослідники.<sup>10</sup> Проте багаточисленні документи актових книг пересвідчують, що економічний стан селян був досить високим, що дозволяло їм широко користуватись купованими тканинами, в тому числі і коштовними, а також готовими виробами професійних ремісників. Яскраво свідчать про це скарги про пограбування селян, під час шляхетських наїздів. Зокрема, під час розорення 7 січня 1605 р. села Щенієва Луцького повіту у селянина Федора Лакузи забрали:

<sup>7</sup> J. Rozen-Przeworska, *Z zagadnień...*, с. 262.

<sup>8</sup> Центральний державний історичний архів у м. Києві (Далі ЦДА у м. Києві), ф. 25, оп. I. - Спр. 5. - Арк. 71 зв. - 72.

<sup>9</sup> L. Gołębiowski, *Zwyczaj i obyczaj Polaków*, Warszawa 1830, с. 114; J. Rozen-Przeworska, *Z zagadnień...*, с. 261; I. Turno, *Ubiór narodowy w dawnej Rzeczypospolitej*, Warszawa 1991, с. 101.

<sup>10</sup> *Культура і побут населення України*, Київ 1991, с. 94-96.

[...] делею фалондышовую чирвоную, китайкою зеленою подшитую, купленую за двадцать золотых полских, курту фалондышовую брунатную, подшитую киром жолтым, справленую за десет золотых полских..., епанча, бурка из строкою едвабною, куплена за чотыри золотых полских..., тувалня рубковая з лиштвами, купленая за полтретя золотого полского, кошул две ткацького полотна, куплены за таляр, хусток две, баволнянок турецких.<sup>11</sup>

7 січня 1650 р. під час пограбування с. Черниці у Івана Бодянюка було забрано:

[...] сукен разных пар пят..., сукню одну з срыбрьными петлицами, бутов турецких пар пят, вилчур две, сукманов белоголовских два, летников пять: один турецкий жолтокгоронцьей, другий червоний турецкий, плахот осмнат, сукна простого локоть пятьдесят, хуст билых пят скрынъ..., у Сухоносенка... жупанов два, делия третяя, кожух новй, хуст билых скрынъ..., у Олешка... кошул едwabных две, жупанов два: один кгрубриновий, другий лунский, плахта едwabная, шапок две, одна оксамитная соболцовая, другая лися фалендышева..., у Русачка... делия блакитная, кунтуш чорный, лисами подшитый, делия фалендышева, бабаками подшिता, шапок две, одна куня, другая мармирковая..., плахот пят, хуст белых скрынъ две, сукна простого локот двадцать..., полотна сурового локтей пятьдесят, у Микиты Турчына... жупанов три синих, сукман белоголовский один, плахот чотыри..., хуст белых скрынъ, оксамиту чорного штука, атласу штука чирвоного.<sup>12</sup>

У 1621 р. під час пограбування у польського селянина Яна Сохи з села Броговиці (Буновиці) було забрано. [...] *Chust białogłowskich siedmiorgo. Item suknę karazjową lazuruową, kirem zielonym podszyta*” oraz „czapkę lisią”. З судової справи 1625 р. довідуємось, що пограбований селянин Себастьян Мазур мав: „Gieźl lnianych 23, jedwabiem szytych..., koszulek lnianych 30..., koszul spodnich lnianych 12.” Крім того у нього було вкрадено: „sukien parę błękitnych karazjowych..., koszul lnianych prostych..., ubranie karazjowe, czyli spodnie, a сам він був вдягнутий в одяг з імпортованого з Англії сукна „каразії”.<sup>13</sup> Як

<sup>11</sup> Ділова мова Волині і Наддніпрянщини ХVII ст., Київ 1981, с. 35-36.

<sup>12</sup> ЦДДА у м. Києві. - ф. 21, оп. і. - Спр. 19. - Арк. 15.

<sup>13</sup> Цит. за I. Turno, *Ubiór narodowy...*, с. 103-104.

бачимо, селяни широко користувались такими тканинами як єдваб, адамашка, фалендиш, оксамит, які В. Лозинський відносив до найкоштовніших імпортованих тканин.<sup>14</sup> Іноді селяни навіть мали білизну із шовкової тканини, а також оздоблену „białym i czerwonym szyciem”.<sup>15</sup> Таким чином, вже ці приклади, за неможливістю наведення багатьох інших, переконливо свідчать, що селяни купували готовий одяг із гарного сукна і шовкових тканин імпортованого виробництва, які коштували досить дорого. Не випадково Я. Розен-Прзеворська зазначала, що у творах мистецтва XV-XVII ст. при зображенні одягу дрібнопомісної, так званої шарачкової, шляхти, рядового міщанства і селянства диференційні риси майже зовсім не виявляються.<sup>16</sup>

Л. Голембіовський подав повний комплект одягу українського селянина, який, на його думку, складався із сорочки, широких зі складками сподень з грубого полотна, сукмана або сермиги, баранячого кожуха з рукавицями, чобіт. Цей набір він оцінював у 26,5 золотих. Майже у двічі дорожче - у 52 золотих ним оцінювалась вартість жіночого одягу, до якого входили: сорочка, спідниця, „юпка”, тобто корсетка. Заміжні жінки на голові носили чепець, поверх якого пов'язувались рантухом, а молоді дівчата - віночки. Л. Голембіовський зауважував, що той, хто мав такий набір одягу, вважався багатим.<sup>17</sup> Ці ж елементи одягу були характерними і для польського селянства.<sup>18</sup>

Проте документи актових книг розширюють цей асортимент. Крім сукмана і баранячого кожуха бачимо у селян вироби, що вважаються належними до одягу вищих верств тогочасного суспільства, зокрема, такі як делія, жупан, опанча, бурка, кунтуш та ін., вироблені з сукна вищих гатунків. Для оздоблення одягу селянами використовувалось не тільки хутро домашніх тварин і місцевого лісного промислу, а навіть таке дорогоцінне, як хутро куниці, соболя, чорнобурої лисиці, яке коштувало дуже дорого і вважалось оздобленням одягу вищих станів населення.

Як правило, в працях, присвячених розвитку та історії одягу

<sup>14</sup> W. Łoziński, *Życie polskie w dawnych wiekach*, Lwów 1912, с. 102.

<sup>15</sup> I. Turno, *Ubiór narodowy...*, с. 103.

<sup>16</sup> J. Rozen-Przeworska, *Z zagadnień...*, с. 260.

<sup>17</sup> L. Gołębiowski, *Zwyczaj i obyczaj...*, с. 115-117.

<sup>18</sup> J. Rozen-Przeworska, *Z zagadnień...*, с. 269.

того чи іншого народу, в першу чергу звертається увага на його специфічність, своєрідність та відмінність від інших етнічних груп і спільностей. Проте одяг, як і інші галузі культури, розвивається не в ізоляції, він також піддається впливові культур інших народів. А. Брюкнер відзначав схильність польського народу до наслідування і легкість засвоєння зовнішніх впливів у одязі.<sup>19</sup> Сусідство з Німеччиною сприяло проникненню до Польщі елементів німецького одягу, у XVI ст. на одязі вищих верств польського суспільства позначилась італійська мода, що прийшла разом з королевою Бонною, Стефан Баторій приніс угорську моду, династія Вазів-шведську, а сусідство з Оттоманською Портою привнесло багато східних форм.<sup>20</sup>

Хоча в літературі зазначалось, що одяг населення Правобережної України зазнав деякого впливу польсько-литовської культури, вважаємо, що ця проблема розроблена недостатньо і однобічно. Адже Польща і Україна є не тільки найближчими сусідами, але протягом кількох віків мали спільний період розвитку в межах єдиної держави. Все це не могло не позначитись на тісних культурних контактах і взаємовпливах обох народів, в тому числі і в галузі одягу. Але польською історіографією висунута теза „орієнталізації через Захід”, тобто про проникнення орієнтальної моди, завдяки колоніальній експансії західних держав. При цьому, як зазначає Я. Дашкевич, було забуто, що Схід був поруч, що 1200 км Великого кордону Схід-Захід проходили через Україну і всі східні території Речі Посполитої фактично протягом більш як трьох століть міцно входили до сфери торговельного впливу Сходу.<sup>21</sup> Саме через Україну прибували пишні тканини, розкішний одяг, парфюмерія і предмети туалету. Ще в кінці XVIII ст. Кам'янець-Подільський був головним складом найрізноманітніших турецьких, левантійських, перських товарів, перелік яких охоплює десятки найменувань. Як вважає Я. Дашкевич, вплив східної моди на українське і польське середовище був велетенський.<sup>22</sup> Подільські селянки ще на

<sup>19</sup> A. Brückner, *Dzieje kultury polskiej*, t. 2, Kraków 1931, s. 80-81.

<sup>20</sup> *Encyklopedia powszechna*, t. 13, Kraków, s. 318.

<sup>21</sup> Я. Дашкевич, *Україна на межі між Сходом і Заходом*, [в:] ЗНТШ, Львів 1991, т. СС XXII. - с. 40.

<sup>22</sup> *Ibidem.*, с. 41.

початку XIX ст. з великим вдоволенням носили жовті черевики, запозичивши цю моду від татар.<sup>23</sup> Приєднуємось до точки зору Я. Дашкевича, що східні впливи йшли до Польщі саме через Україну.

Таким чином, вивчення даного питання має бути поставлено на якісно новий ступінь. Необхідно переглянути застарілі класові підходи і стереотипи при вивченні історії селянства взагалі і проявів його матеріальної і духовної культури зокрема. На повне і всебічне дослідження заслуговує процес культурних взаємовпливів Польщі і України XVI-XVII ст., і, також, в розвитку одягу як одному із його проявів.

Одним із принципових підходів такого вивчення має бути використання всіх документальних джерел, в тому числі актових книг гродських і земських судів, що містять необхідну інформацію з даного питання.

На їх підставі потрібно скласти повний асортимент різних видів одягу українського і польського селянства, виявити їх спільні та відмінні риси, з'ясувати, чим і як наші народи культурно збагатили один одного. Це також дасть змогу визначити шляхи і форми впливу на цей процес культур інших народів.

---

<sup>23</sup> W. Marczyński, *Statyczne, topograficzne i historyczne opisanie gubernii podolskiej*, t. 2, Wilno 1822, c. 147.